

Kic, Wiesław

Znaleziska ceramiki attyckiej z Apollonii Pontyjskiej

Studia Archeologiczne 3, 127-134

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiesław Kic
Uniwersytet Jagielloński

ZNALEZISKA CERAMIKI ATTYCKIEJ Z APOLLONII PONTYJSKIEJ^{*k}

Apollonia Pontyjska (zob. Sozopol) została założona przez kolonistów z Miletu w końcu VII w. p.n.e., na zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego, w południowej części Zatoki Burgaskiej. Miasto stopniowo rozwijając się urasta w okresie klasycznym do roli lidera kolonii zachodniopontyjskich. Od początku swego istnienia utrzymuje kontakty handlowe z Atenami, które z czasem stają się jednym z jego głównych partnerów handlowych. Stąd liczne znaleziska ceramiki attyckiej w kolonii, która w zamian za te wyroby i luksusowe towary dostarcza Atenom rud miedzi, drewna i produktów rolnych. Wymiana z Atenami odgrywała znaczną rolę w ekonomice Apollonii. Nie należy jednak zapomnieć, że i dla Aten kontakty z kolonią posiadały niemałe znaczenie. Miasto stanowiło przecież jedno z ogniw aktywnej polityki Aten wobec obszaru Basenu Morza Czarnego. Zresztą wzajemne kontakty między prowincjonalną kolonią, jaką była Apollonia, a Atenami stanowiącymi centrum kulturalne świata helleńskiego, nie ograniczały się jedynie do kontaktów handlowych. Około połowy V w. p.n.e., wielki rzeźbiarz steński, Kalamis, twórca słynnych rzeźb: Kwadrygi Hierona, Apollona Aleksikakosa, a prawdopodobnie też Zeusa z Artemizjon, odlewa dla miasta gigantyczny (13,2 m wysokości) posąg Apollona Uzdrawiciela - opiekuna kolonii. Dzieło Kalamisa, będącego jednym z najwybitniejszych rzeźbiarzy greckich V w. p.n.e. jest wielokrotnie wspomniane przez autorów antycznych¹.

^{*k} Artykuł niniejszy, powstały z inspiracji prof. M.L. Bernhard, jest wynikiem moich zainteresowań problematyką eksportu ceramiki attyckiej na tereny nadczarnomorskie. Wykorzystany do opracowania materiał ogranicza się wyłącznie do zabytków publikowanych, chociaż jego znaczną część miałem możliwość obejrzeć, dzięki uprzejmości kierownictw muzeów, w których jest zgromadzony.

¹ Strabon, VII, 6, 1; Pliniusz, Historia Naturalna, XXXV, 39.

Kontakty apollonijsko-ateńskie oświetla dodatkowo importowana ceramika attycka. Jak już bowiem wspomniano, z terenu Sozopola i jego najbliższych okolic pochodzą liczne znaleziska ceramiki attyckiej, niejednokrotnie cenne ze względu na ich znaczenie w attyckim malarstwie wazowym. Zbiór opublikowanych attyckich naczyń figurowych z Apollonii zawiera 264 naczynia i fragmenty, z czego 60 zostało wykonanych w stylu czarnofigurowym, a 197 w czerwonofigurowym. Pozostałych 7 możemy zaliczyć do grupy plastycznych i reliefowych.

Stan zachowania naczyń jest rozmaity. Obok doskonale zachowanych znajdują się drobne fragmenty bądź też egzemplarze o prawie zatartym zdobieniu, najczęściej na skutek przepalenia bądź długotrwałego przebywania w wodzie morskiej lub intencjonalnego niszczenia naczyń, przeznaczonych jako dary ofiarne dla zmarłych.

Zdecydowana większość - 2/3 zabytków - pochodzi z nekropoli w Kałfata, gdzie w latach 1946-1949 przeprowadzono systematyczne badania wykopaliskowe². Pozostałe naczynia pochodzą ze znalezisk przypadkowych bądź wykopalisk z końca XIX i początku XX w., nie prowadzonych ściśle naukowo³, a nieliczne z wykopalisk ostatniego ćwierćwiecza⁴. Niektóre z zabytków ceramiki apollonijskiej wywie-

² Całość ceramiki z tej kampanii wykopaliskowej opublikował T. Iwanow w pracach: *Keramika ot nekropole na Apolonia, Razkopki i pruczwanija na Narodnija Archeologičeski Muzei, Sofia 1948, t.II, s. 31-39; Apolonia, razkopkite w nekropola na Apolonia prez 1947-1949, Sofia 1963, s. 65-273* (dalej cytowana jako Iwanow). Ta ostatnia praca jest podstawowa, obejmuje większość opublikowanego dotychczas materiału ceramicznego w Apollonii.

³ Badania Degrana (francuski konsul w Płowdiw) w Kolokithia i na wyspie św. Kiriaka, w 1904 r.: G.Seure, *Archeologie Thrace, Revue Archeologique, XIX: 1924, t.I, s. 307-350* (dalej jako Seure). J.Frel, *Monuments d'Apollonie Pontique au Musée du Louvre, Izwestija na Bałgarskija Archeologičeski Institut XXIII: 1960, s.240-251* (dalej jako Frel).

Badania prowadzone przy wyspie św. Kiriaka, w trakcie prac pogłębiających przy budowie sozopolskiego portu, w 1927 r.: I. Pendelejew, *Nowi archeologičeski nachodiszta w Burgasko, IAI, V:1929, s. 328; Ch. Danow, Iz drewnata ikonomiczeska istoria na Zepadno Czernomore do ustawiawaneto na rimskoto wladitielstwo, IAI, XII: 1938, s. 185-258; I. Gałabow, Predrimaska keramika ot Apolonia, Izwestija na Narodnija Muzei Burgas, Sofia 1965, z.2, s. 11-37.*

Badania w Kavacite: Ch. Danow, *IAI, XI: 1937, s. 314-315* (naczynia z jednego grobu).

⁴ M.Lazarow, *Archeologičeski razkopki i pruczwanija w Burgaski okryg, Izwestija na Bałgarskite Muzei, Sofia 1971, s. 11, B. Dimitrow, Edna nowootkrita waza na apollonijskaja žiwopisec, Izkustwo, XXIII: 1973, z.7, s. 30-31; M. Canewa, B. Dimitrow, Kemenni grobnici ot nekropole na Apolonia Pontica, Muzei i Pametnici na kulturata, 1976, z. 3, s. 5-8.*

zione z Bułgarii, przechowywane są obecnie w zagranicznych muzeach⁵.

Attycka ceramika czarno- i czerwonofigurowa w Apollonii występuje na przestrzeni mniej więcej 300 lat, od początku VI do końca IV w. p.n.e. i jest zróżnicowana pod względem typów naczyń, tematów zdobienia i techniki wykonania.

Typy naczyń

Pod względem kształtu najwięcej jest lekytów - 164 i jest to grupa zdecydowanie dominująca nad pozostałymi typami, stanowiąca ponad 62% liczby wszystkich naczyń. Dość licznie występują ojnochoe i kylikсы, 24 i 26 sztuk. Pozostałe grupy nie zawierają więcej niż 10 egzemplarzy. Ogółem w attyckiej ceramice figurowej z Apollonii reprezentowanych jest 13 typów naczyń, które pod względem przeznaczenia możemy podzielić na pięć grup: naczynia do przechowywania płynów reprezentują amfory, pelike i hydrie - 10 zabytków. Naczynia do mieszania wina z wodą - kraterы, występują w trzech najpopularniejszych typach - kolumnienkowym, wolutowym i dzwonowatym. W grupie naczyń służących do nalewania wina występują ojnochoe - 24 zabytki. Do picia wina służyły natomiast kylikсы - 26 i skyfosy - 9. Te cztery grupy naczyń, związane z użytkowaniem płynów: wina, oliwy i wody, uzupełniają naczynia toaletowe: lekyty - 164, lekanis - 8 i piksis - 3 oraz askosy, służące do nalewania oliwy cienkim strumieniem - 2 sztuki i jeden pinaks, będący odmianą talerza.

Typologicznie zabytki czarnofigurowe obejmują 9 grup naczyń, są to: lekyty, kylikсы, czarki, amfory, ojnochoe, skyfosy, kraterы

⁵ Dwa lekyty aryballosowe Malarza Apollonii przechowywane obecnie w: Pergamon Museum w Berlinie, nr inw. 3248 i Ermitażu w Leningradzie, nr inw. 928, wielokrotnie publikowane w literaturze przedmiotu - bibliografia patrz J.D.H. Beazley, *Attic Red figured Vase painters*, Oxford 1963, s. 1482 (dalej jako Beazley ARV). Lekyt aryballosowy z dekoracją reliefową znajdujący się w paryskim Luwrze - F. Courby, *Les vases grecs a reliefs*, Paryż 1922, s. 134 - 135, nr 1; Fragmenty ceramiki czarno- i czerwonofigurowej przechowywane w Luwrze - Frel, s. 240-251; Dwa czerwonofigurowe lekyty aryballosowe znajdujące się w prywatnej kolekcji w Londynie - H. Walters, *History of ancient pottery Greek, Etruscan and Roman*, Londyn 1905, s. 60; Cztery lekyty aryballosowe zgromadzone w Muzeum w Wurzburgu - E. Langlotz, *Griechische Vasen in Wurzburg*, Monachium 1932, nr 596-598 i 600, tabl. 208.

ry, pinaks i lekanis, przy czym cztery ostatnie grupy reprezentowane są przez pojedyncze egzemplarze. Najwięcej jest lekytów - 23 i kyliksów, tych ostatnich aż 25 na 26 wszystkich naczyń tego typu. Trzeba koniecznie podkreślić, że jest to bardzo słabo zachowany materiał, o dużym jednak znaczeniu. Z 60 zabytków aż 17 to jedynie małe fragmenty. O randze tych drobnych niejednokrotnie fragmentów może świadczyć fakt, że jeden z nich jest częścią krateru kolumienkowego Sofilosa⁶, a w sumie 9 z nich zostało przypisanych konkretnym warsztatom malarskim. Z systematycznych wykopalisk, prowadzonych na terenie nekropoli w Kałfata pochodzi 41 zabytków w większości dobrze zachowanych, pozostałe z badań Degrana⁷ i przy-padkowych znalezisk.

Wśród 197 zabytków czerwonofigurowych dominują lekyty - 137 sztuk, w tym aż 133, które możemy zaliczyć do aryballosowych. Drugą pod względem liczebności grupę stanowią ojnochoe - 21 zabytków. Ogółem w stylu czerwonofigurowym możemy wyróżnić 11 typów naczyń, przy czym pelike, piksis i askos, w Apollonii występują jedynie w technice czerwonofigurowej. Naczynia pochodzą w większości z wykopalisk na nekropoli w Kałfata.

Tematyka przedstawień

Tematyka przedstawień zdobiących naczynia attyckie z Apollonii jest wysoce zróżnicowana, począwszy od prostych dekoracji ornamentalnych, przez wizerunki pojedynczych postaci, do wielofigurowych scen zaczerpniętych z życia codziennego bądź z mitologii.

W ceramice czarnofigurowej prócz lekytów ornamentalnych - 19 sztuk, najwięcej naczyń zdobionych jest przedstawieniami wojowników: pojedyncze sylwetki wojowników na 20 czarnofigurowych kyliksach Grupy Lindos⁸, postać hoplity opuszczającego dom na lekycie Grupy Fanylisa⁹ oraz wizerunki wojowników na dwóch fragmentach Grupy bez liści¹⁰. Czterokrotnie występują na naczyniach sceny z

⁶ Seure, s. 345, nr 233, il. 92; Frel, s. 241, nr 7; J.D.H. Beazley, *Paralipomena additions to Attic Red - figured Vase - painters* Oxford 1971, s.19.

⁷ Patrz przypis 3.

⁸ Iwanow, s.174-176, nr 377-396, tabl.89.

⁹ Frel, s. 242, nr 11.

¹⁰ Frel, s. 243, nr 17 i 19.

udziałem menad i satyrów, przy czym jedna z nich rozgrywa się przy udziale Dionizosa. Tematykę tą uzupełniają: przedstawienia z życia codziennego - rozmowa dwóch kobiet, walka zapaśników i sylwetki biegnących postaci, a także jedna scena amazonomachii. Można wyróżnić również przedstawienia z udziałem bóstw - Apollo i Artemida z sarną, biegnąca Tyche oraz Herakles, a dalej wyobrażenia zwierząt - sfinks, syrena, kogut, łabędź.

W ceramice czerwonofigurowej przeważają lekyty ze schematycznie przedstawioną palmetą, pozostawioną w kolorze gliny - 77 sztuk, a wśród scen figuralnych przedstawienia z życia codziennego, głównie kobiet. Przedstawiane przeważnie przy czynnościach toaletowych bądź w rozmowie, pojawiają się najczęściej na naczyniach IV-wiecznych, z którego to okresu pochodzą zabytki apollonijskie. W scenach z życia codziennego widzimy też rozmawiających młodzieńców, nagich atletów ze strygilami lub rozmawiających ze swymi nauczycielami. Często są przedstawienia zwróconych do siebie głów kobiecych bądź pojedynczych torsów lub całych postaci kobiet. Dość liczne są też sceny toalety z udziałem Erosów - głównie przedstawienia na lekytach i pokrywkach lekanis. Na naczyniach niejednokrotnie pojawiają się też wyobrażenia zwierząt i ptaków - łabędzi, panter, lwów, zajęcy, a także sfinksów.

Osobną, bardzo interesującą grupę tworzą sceny mitologiczne, które występują jedynie na dwóch typach naczyń: lekytach i kraterach. Ogółem można wyróżnić 15 zabytków ceramiki czerwonofigurowej z tego typu scenami. 10 z nich to lekyty - 7 zachowanych całkowicie i 3 fragmentarycznie, 4 to kratery, w tym 2 zachowane całkowicie oraz jeden fragment nieznanego naczynia. Reprezentowane są następujące tematy: światło ku czci Adonisa (3 lekyty), sceny z cyklu eleuzyjskiego (lekyt z przedstawieniem bóstw eleuzyjskich), dionizyjskiego (2 kratery dzwonowate, fragment krateru wolutowego i lekytu aryballosowego), Tezeusza (porwanie Heleny przez Tezeusza i Pejritoosa na fragmencie krateru kolumienkowego) i Heraklesa (fragment naczynia z przedstawieniem Herosa) oraz przedstawienia pojedynczych bóstw (lekyt aryballosowy z popiersiem Artemidy) bądź Amazonek (2 lekyty aryballosowe z przedstawieniem popiersi).

Sceny figuralne stanowiły główny akcent dekoracji waz greckich. Tematycznie były związane z wszelkimi przejawami życia Greków. Nie jest inaczej w wypadku naczyń attyckich, znalezionych w Apollonii, gdzie znajduje swe odbicie zarówno świat legend i mitów, jak i

życie codzienne. Na zróżnicowanie wątków narracyjnych tej ceramiki miał wpływ zarówno gust i ulubione tematy poszczególnych malarzy, których dzieła znalazły się w ceramice apollonijskiej, jak i moda oraz zapotrzebowanie odbiorców. W tym względzie możemy dostrzec w rozpatrywanym materiale cechy typowe dla ogólnego rozwoju zdobnictwa ceramiki ateńskiej. I tak obrazy z życia kobiet zdecydowanie nasilają się w IV w. p.n.e. dominując nad innymi motywami zdobienia, a przedstawienia wojowników, najczęściej występujące w ceramice czarnofigurowej w okresie militarnych sukcesów Aten (początek V w. p.n.e.), znacznie rzadziej występują w późniejszej ceramice czerwofigurowej, powstającej w okresie stabilizacji Aten.

Także od drugiej ćwierci IV w. p.n.e. zauważamy wzrost zainteresowań tematyką dionizyjską i kultem bóstw chtonicznych, które dominują w malarstwie stylu kerczeńskiego, obok amazonomachii i scen z życia kobiet. Odpowiedzią na masowe zapotrzebowanie odbiorców jest także wyraźnie zauważalne w ceramice z Apollonii przedstawienie się ceramików ostatniej fazy stylu czarnofigurowego na produkcję naczyń zdobionych bardziej schematycznie, a co za tym idzie mniej pracochłonnych. Mamy tu na myśli lekyty ornamentalne warsztatu Malarza Beldam¹¹ i kyliksy sylwetowe grupy Lindos¹².

Warsztaty malarskie Aten w ceramice z Apollonii

Dotychczas spośród apollonijskich zabytków ceramiki attyckiej stylu czarno- i czerwofigurowego przypisano konkretnym warsztatom malarskim 53 naczynia i fragmenty. Ogółem wyróżniono 24 warsztaty, które rozwijały swą działalność od początków VI do połowy IV w. p.n.e.¹³ Wśród nich nie brak dzieł najznakomitszych mistrzów ateńskich, aby wspomnieć tylko Sofilosa¹⁴, Malarza Achille-

¹¹ Iwanow, s. 82-83.

¹² Patrz przypis 7.

¹³ Wszystkie wymienione tu attyckie warsztaty malarskie figurują w monumentalnych pracach J.D.H. Beazleya, a ich nazwy są podane najczęściej w wolnym tłumaczeniu autora.

¹⁴ Patrz przypis 6.

sa¹⁵, czy w dalszej kolejności Malarza Diogenesa¹⁶ oraz Malarza Apollonii¹⁷, jak i bardziej ostatnich twórców, których wyroby nie posiadają tej rangi artystycznej. Do tej grupy należą wyroby warsztatów Malarza Beldam¹⁸, czy też Malarza Grubego Chłopca¹⁹.

W ceramice czarnofigurowej znalazły się wyroby 11 warsztatów, działających w Atenach od początku VI do początku IV w. p.n.e. Najliczniej reprezentowane są naczynia Grupy Lindos - 20 zabytków, Malarza Beldam - 7 i grupy bez liści - 5. Pozostałe naczynia są ozdobione przez warsztaty następujących artystów: Malarza Polosu, Malarza Sandału, Grupę Fanylisa, Grupę CHC, Malarza Caylusa, Malarza z Oxfordu 237, Malarza Whitwortha. Cztery z omawianych warsztatów były aktywne w VI w. p.n.e., pozostałe siedem w pierwszej połowie V w. p.n.e.

Na ogół należą one do cenionych i uznanych, o dużej wartości artystycznej swych wyrobów. Na ich czele należy wymienić Sofilosa i Malarza Caylusa. Wyroby innych, Malarza Beldam czy grupy Lindos, nie posiadają tak dużej wartości artystycznej, ale ze względu na aktywną działalność oraz bardzo szerokie rozprzestrzenienie wyrobów odegrały dużą rolę w historii ceramiki attyckiej.

W ceramice czerwonofigurowej wyróżniono 13 warsztatów, których działalność przypadła na okres między początkiem V, a połową IV w. p.n.e. Najwięcej naczyń pochodzi z warsztatów Malarza Grubego Chłopca - 11 i Malarza Apollonii - 6. Oba działały w pierwszej po-

¹⁵ Lekyt aryballosowy z piersiem Artemidy: Iwanow, s. 91, nr 32, il. 36, tabl. 12; J.D.H. Beazley, *Paralipomena*, s. 438, nr 109 bis.

¹⁶ Fragment krateru wolutowego ze sceną porwania Heleny przez Tezeusza i Pejritoosa: L. Ghali-Kahil, *Les enlevements et le retour Helene*, Paryż 1855, tabl. 1043; Beazley, ARV¹, s. 164; Beazley, ARV², s. 248.

¹⁷ Cztery lekty aryballosowe: dwa z nich z przedstawioną sceną ze święta Adonisa, patrz: Beazley, ARV², s. 1482 i cytowana tam literatura; - lekt z przedstawieniem bóstw eleuzyjskich: Iwanow, s. 92-94, nr 36, tabl. 13-18; Ch. Danow, *Drewna Trakia*, Sofia 1968, il. 66; - lekt z nekropolii miasta: patrz przypis 4; W. Kic, *Lekty aryballosowe malarza Apollonii z Apollonii Pontyjskiej*, *Etudes et Travaux*, XIII - w druku.

¹⁸ Patrz przypis 11.

¹⁹ 2 lekty aryballosowe: Iwanow, s. 90, nr 29 i 30, tabl. 8-10; 2 ojnochoe: Iwanow, s. 149-150, nr 271 i 276, il. 60 i 61, tabl. 84; 4 skyfosy: Iwanow, s. 200-201, nr 485-488, tabl. 106-108.

łowie IV w. p.n.e. Szczególną uwagę należy zwrócić na Malarza Apollonii, będącego jednym z wiodących artystów stylu kerczeńskiego. Istnieje nawet pogląd, że jego warsztat prosperował nie w Atenach lecz na terenie Apollonii²⁰. Pozostałe warsztaty reprezentowane są przez pojedyncze zabytki, przy czym najwięcej z nich, bo aż 8, było aktywnych w drugiej połowie V w. p.n.e. Są to w kolejności chronologicznej ich działalności: Malarz Diogenesa, Malarz Achillesa, Malarz Bowdoin, Malarz Seireniske, Naśladowca malarza Seireniske, Nieokreślona Grupa Polignota, Malarz Nauzykai, Malarz Selinuntu, Manierzysta Malarza Achillesa, Malarz Czarnych Tyrsośów i Grupa Tylnych Stron z Ferrary T. Należy podkreślić obecność dzieła Malarza Diogenesa, reprezentującego pierwszą fazę rozwoju ceramiki czerwonofigurowej w Atenach, przypadającą na okres późnego archaizmu (530-480), a także innych znakomitych artystów jak Malarz Achillesa, Malarz Nauzykai i Malarz Bowdoin, znany z tego, że wykonywał swe malowidła zarówno w stylu czarno-, jak i czerwonofigurowym.

²⁰ B. Dimitrow, op. cit., s. 31.